
Aan weerszijden van de grens

De ontwikkeling van het landschap in het Bargerveen en het aangrenzende Emsland

RIEJA RAVEN

Langs de grens tussen Nederland en Duitsland lag ter hoogte van de provincies Groningen en Drenthe een uitgestrekt hoogveenmoeras, het Bourtangere Moor. Nadat eind 18e eeuw de rijksgrens definitief was vastgesteld ontwikkelde het landschap zich aan weerszijden van de grens op eigen wijze. Dit artikel gaat in op de verschillen tussen de ontwikkeling van het huidige natuurreservaat Bargerveen en het aangrenzende Emsland. Extra aandacht gaat uit naar de sporen uit de geschiedenis die nu nog te herkennen zijn in het landschap.

Voor de verveningen en ontginningen begonnen, waren de landschappelijke condities in het hoogveen aan weerszijden van de grens gelijk: hoogveen is geen water en geen land. Dat maakte het moeilijk begaanbaar en weinig geschikt voor agrarisch gebruik, maar wel nuttig in een ander opzicht. Eeuwenlang functioneerde het moeras als een verdedigingslinie. De natte zone beschermde Nederland tegen een inval vanuit het oosten, waar aanvankelijk het bisdom Münster lag en later het koninkrijk Hannover, dat in de tweede helft van de 19e eeuw werd veroverd door Pruisen (Karel, 2000). Vooral tijdens de Tachtigjarige Oorlog was de verdedigingslinie van nut.

TWISTEN OM DE TWIST

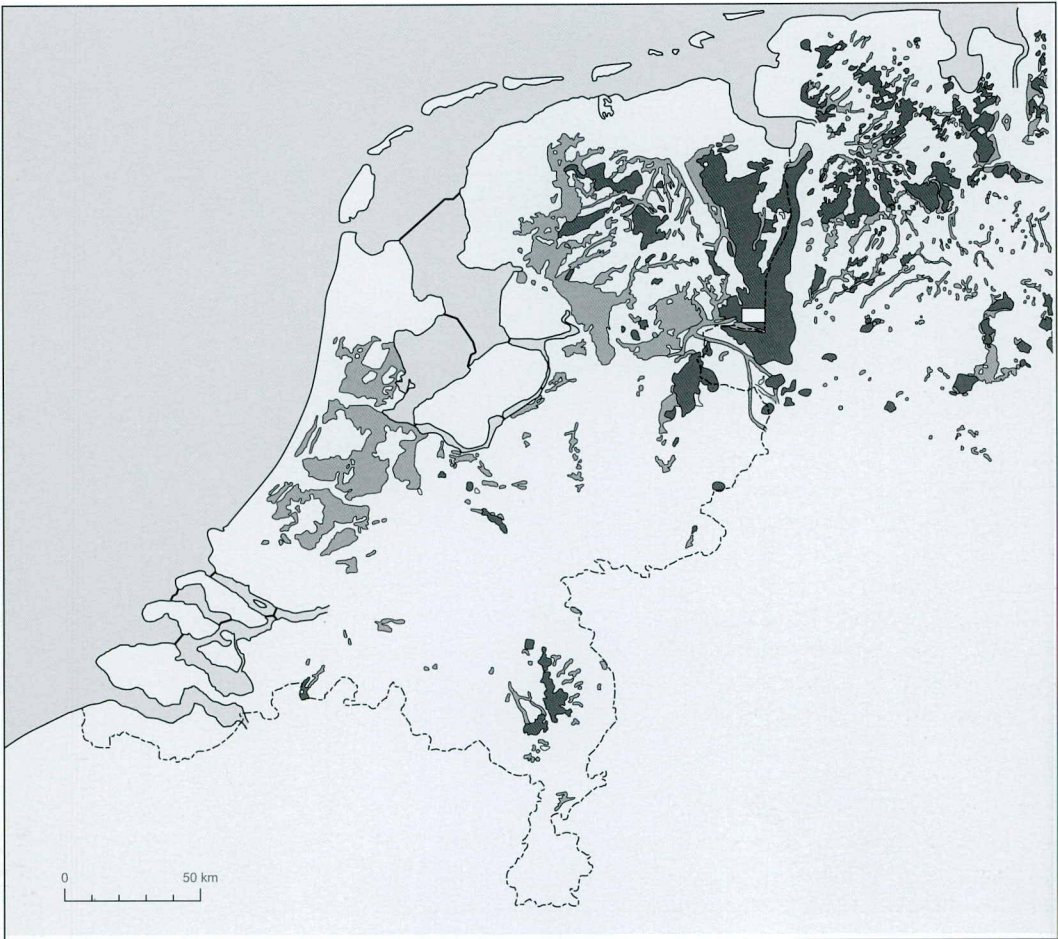
Het hoogveen was vrijwel onbruikbaar, maar aan de zuidgrens van het veengebied lagen rijke groenlanden in het beekdal van het Schoonebecker Diep. Boeren uit Schoonebeek gebruikten het beekdal vanaf de 15e eeuw voor de opfok van ossen. Omdat de weidegronden relatief ver van het dorp lagen, overnachtten de ossen een groot deel van het jaar in booën, houten veeschuren die in het weidegebied stonden. Ook de boeren uit de aangrenzende marken Hesepe en Rühle weidden hun vee in het beekdal. Er was geregeld onenigheid over de rechten op de weidegrond. Het gebied tussen de twee strangen die samenkamen in het Schoonebeekerdiep heet niet voor niets 'de Twist'. Op de uitsnede uit de Hottingerkaart (1788-1794) is de Twist te zien. Het gebied is aangemerkt als *compascum*, gemeenschappelijk weidegebied. Ook zijn op deze kaart de booën ingetekend met het omringende privégebied en de paden richting het weidegebied op

het veen. Daarnaast zijn de eerste tekenen van ontginning te herkennen aan de parallel lopende ontwateringssloten. Ten slotte is ook de *Limiten*, de latere rijksgrens, aangegeven.

Aan het eind van de 18e eeuw werd het gebrek aan landbouwgrond in Münster steeds nijpender. Vele inwoners waren genoodzaakt in Nederland seizoensarbeid te verrichten omdat er geen lapje grond voor hen beschikbaar was. Daarom besloot de bisschop van Münster *Moorkolonien* te stichten op het hoogveen. Doel hiervan was niet het afgraven van turf, maar het ontginnen van de woeste gronden tot landbouwgebied. Om te bepalen waar het territorium van Münster eindigde moest de rijksgrens tussen de Republiek der Nederlanden en het Nedersticht Münster worden vastgesteld. De Republiek en de bisschop van Münster hadden tegenstrijdige belangen: de Republiek wilde het gebied zo nat mogelijk houden om de verdedigingslinie te behouden en het Nedersticht Münster wilde het gebied juist ontwateren zodat kolonisten landbouw konden bedrijven op het veen (Karel, 2000). Dit verklaart waarom het een eeuw heeft geduurd voor de grens door het moeras uiteindelijk werd vastgesteld. De Republiek hield het besluit tegen tot het einde van de 18e eeuw. Inmiddels waren de militaire technieken dusdanig veranderd dat het Bourtangere moeras zijn strategische waarde verloor. De Staten Generaal en het bisdom van Münster kwamen uiteindelijk in 1784 tot een grensverdrag.

MOORKOLONIEN IN HET EMSLAND

Meteen na het vaststellen van de grens ontstond een ware kolonisatiegolf in het Emsland. Voor-

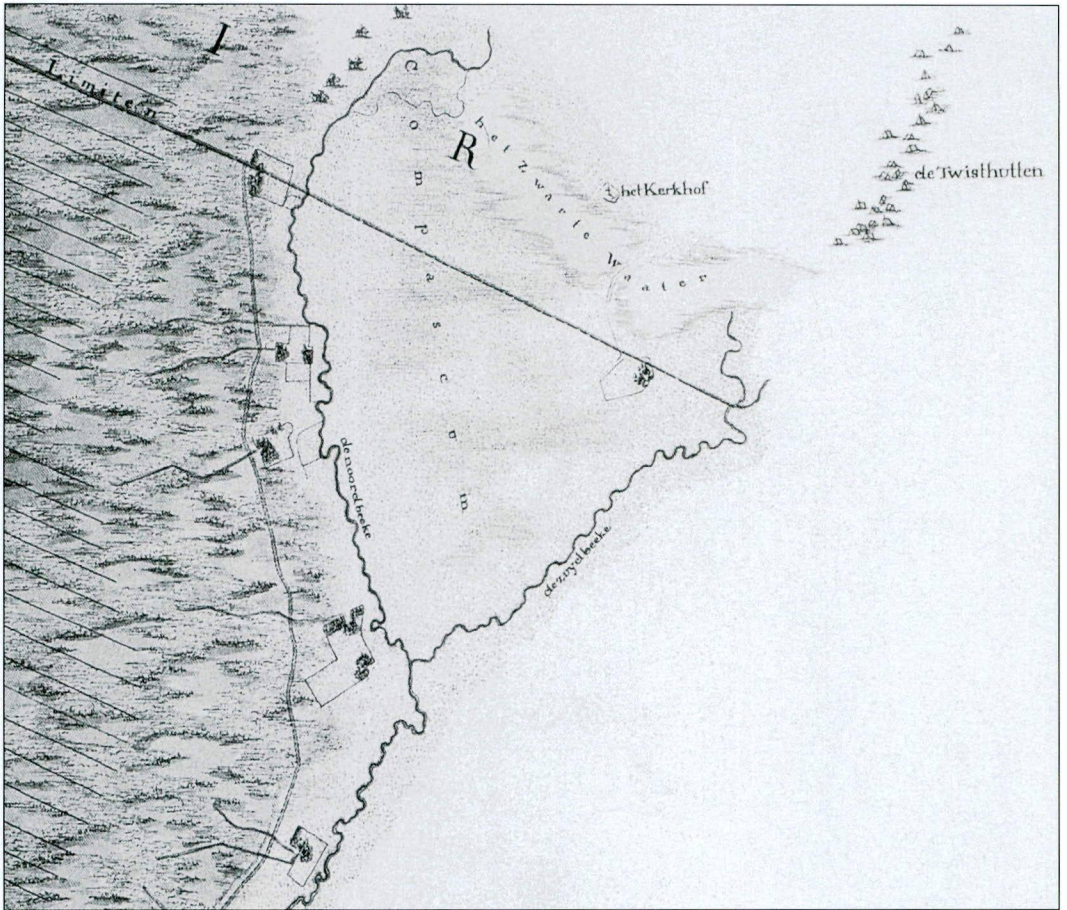

Het areaal hoogveen (donkergrijs) in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland rond 1500. Het witte blokje geeft de locatie van het Bargerveen aan. Bron: Casparie, Tonnis en De Vries. (2008). De veengroei in het natuurreservaat Bargerveen.

heen lag het hoogveengebied op Duits grondgebied er nog betrekkelijk maagdelijk bij. In overeenstemming met de ontwikkelingen op het Drents plateau waren er in de zandgebieden en op de oevers van de Ems tussen het begin van de jaartelling en de middeleeuwen esdorpen ontstaan. Ook in het Emsland hadden de mar-

ken ieder hun territorium, dat zich meestal uitstrekte tot in het hoogveen. De plannen van de Münsterse landsheer tot *Moorkolonisation* stuiten dan ook op veel verzet onder de boeren in het gebied (mondeling informatie van A. Becker, Emsland Moormuseum). De Moorkolonien waren gepland in hun markegebied. Ze waren bang dat de kolonisten hen zouden bestelen en hun vee van de weiden het veen in zouden drijven.

De oude dorpen lagen vaak in de buurt van weidegronden, bijvoorbeeld in het beekdal van de Grenz Aa/Schoonebeeker Diep. In de Moorkolonien ontbrak weidegrond meestal, zodat het

Hottingerkaart 1788-1794, kaartblad 14, uitsnede Twist.
Bron: collectie RCE.

houden van vee praktisch onmogelijk was (Ottens, 1961, pp. 124-130). Het gebrek aan mest maakte verbouw van andere gewassen dan boekweit onmogelijk. Bovendien was er geen enkele vorm van infrastructuur en onvoldoende bouw materiaal voor huizen. Omdat de gronden niet van te voren waren ontwaterd was er veel wateroverlast en de karige oogst van de boekweitteelt was onvoldoende om van te leven.

De voornaamste activiteiten van de kolonisten waren het verbouwen van boekweit, het houden

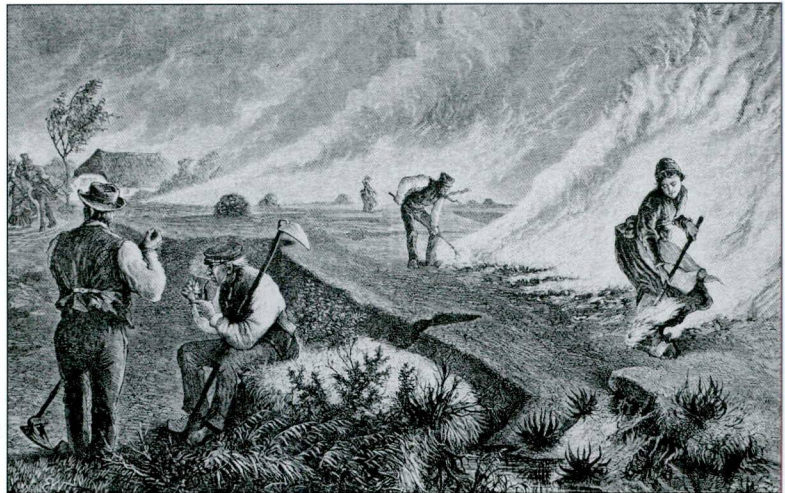
van schapen en het verwerken van de wol en het afgraven en drogen van turf (Schlicht, 1953, pp. 10-25). In tegenstelling tot Nederland gingen individuele kolonisten in het najaar zelf met de gedroogde turf de boer op.

BOVENVEENCULTUUR EN BOEKWEITTEELT

Bovenveencultuur is een term voor agrarische veenontginningen. Hierbij werd het veen niet systematisch afgegraven, maar men woonde en werkte op het hoogveen. Bij akkerbouw op het veen had een boer niet veel keuze wat voor gewas hij zou verbouwen. Voor de tamelijk onvruchtbare ondergrond was boekweit de enige mogelijkheid. De teelt van veenboekweit ging als

volgt (Bieleman, 1987 en mondelinge informatie van E. Ensing, oud-boswachter in het Bargerveen). Eerst werd het veen in het najaar *op akker* gelegd: het graven van greppels op een onderlinge afstand van 5 tot 8 meter om de bovenlaag te ontwateren. De volgende stap was het *behakken* van de bovenlaag. Met een hak werd de bovenlaag in kluiten gehakt zodat de grond 's winters beter droogde. Tussen mei en half juni begon de boer met het veenbranden. Dit was alleen mogelijk als het droog genoeg was. In een nat voorjaar kon men daarom veel minder boekweit inzaaien dan in een droog voorjaar. De droge bovenlaag werd ingebrand met een vuurkorf, zodat een vruchtbare aslaag ontstond. Hierbij was het de kunst om echt alleen de bovenste laag te verbranden, want te diep branden ging weer ten koste van de oogst. Verraderlijk was dat het vuur zich ondergronds kon verspreiden, zodat de veenbranden soms uit de hand liepen. Daarnaast leverde het veenbranden overlast op voor de wijde omgeving, helemaal toen de teelt zich rond het midden van de 19e eeuw uitbreidde. Naar het schijnt verspreidde de verstikkende rook zich over heel Noord-Europa. Op de nog warme as zaaide men het gewas in. Het gewas bloeide in augustus, zodat de veenakker veranderde in een zee van witte bloemen.

De boer kon de oogst als het meezat ten slotte eind september of in oktober van het land halen. Boekweit werd ook wel het *jammergewas* genoemd, omdat het slagen van de oogst erg afhankelijk van timing en de weersomstandigheden. Bij vroeg zaaien had men kans dat de planten kapot voren, bij laat zaaien liep de boer het risico dat het graan niet rijp werd. Ook een natte periode was funest. Boekweit en andere gewassen verbouwen op het veen was roofofbouw. De oogst van het tweede jaar overtrof doorgaans die van het eerste jaar en de oogst van het derde jaar was nog beter, maar daarna daalden de opbrengsten. Een akker kon maximaal acht jaar achter elkaar gebruikt worden en moest dan ongeveer dertig jaar rusten voor er weer een substantiële opbrengst van het land kwam. Soms gunde men de akkers minder tijd, maar de opbrengsten bleven dan ook achter. Afgezien van het feit dat de bodem steeds minder voedingsstoffen bevatte hadden ontwatering en afbranden tot gevolg dat de bodem sterk inklonk, zodat wateroverlast optrad. Wanneer de veenakker te nat werd, legde de boer een nieuwe akker aan achter de vorige. Zo ontstond de opstreckende verkaveling die kenmerkend is voor een dorp als Nieuw-Schoonebeek. In het algemeen bereikte de boekweitteelt in

Impressie van het veenbranden in Noordwest-Duitsland. Bron: Illustrirte Zeitung, 11 mei 1878.

Drenthe rond 1860 zijn hoogtepunt. Voor het zuidoosten lag dit echter anders. Daar vestigden zich nog na 1860 honderden katholieke kolonisten uit het Münsterland, wier akkers in het Duitse gedeelte van het Bourtanger Moor uitgeput waren. Daarnaast hadden sommige Duitse kolonisten een politiek motief: zij vluchtten voor de Pruisische dienstplicht, die in 1866 werd ingevoerd (mondelling informatie van H.H. Bechtluft). Binnen de gemeente Emmen was het jaar 1877/1878 het hoogtepunt van de teelt met 3700 hectare boekweit (Van Dijk, Ensing e.a., 1996). Het laatste jaar dat het gewas in deze streek werd verbouwd was 1927.

DUITSE KOLONISTEN: HET ONTSTAAN VAN NIEUW-SCHOONEBEEK

De kolonisatie van het Emsland was geen succes. De bewoners van de koloniën trokken weg, bijvoorbeeld de grens met Nederland over om daar hun geluk in de boekweitteelt te beproeven. Het enige dat uit deze tijd behouden bleef zijn de plaatsnamen (mondelling informatie van A. Becker, Emsland Moormuseum). Duitse kolonisten zagen langs de bovenloop van het Schoonebeeker Diep een goede vestigingsplaats. Dit kwam de Schoonebekers, die dit gebied tot dan toe gebruikten, niet eens slecht uit. De opfok van ossen langs de bovenloop van het Schoonebeeker Diep ging moeizamer, omdat het beekdal steeds natter werd door de ontwatering van het veen aan Duitse zijde. Bovendien leden de Schoonebekers een groot verlies aan weidegrond door het rijksgransverdrag (mondelling informatie van A. Becker, Emsland Moormuseum). In plaats van ossenteelt gingen de Schoonebekers zich toeleggen op het verbouwen van boekweit en rogge, mede omdat dit vanwege de stijgende graanprijzen economisch interessant werd. De Schoonebeeker markegenoten verkochten hun aandelen in het oostelijke weidegebied aan kolonisten uit het Emsland. De eerste bewoners trokken in de booën. Zo ontstond de nederzetting Nieuw-Schoonebeek, die nog tot in de 19e eeuw 'boeendorf' genoemd

werd (Bechtluft, 1977). De nieuwkomers bleven sterk gericht op de streek van herkomst. Ze waren rooms-katholiek, in tegenstelling tot de overwegend protestantse Zanddrenten uit Schoonebeek.

DE VERVENINGEN IN NEDERLAND EN DUITSLAND
Zuidoost-Drenthe kwam pas aan het einde van de 19e eeuw 'aan snee'. De rechtlijnige en groot-schalige structuur van het huidige landschap is volledig te danken aan de korte, maar heftige periode van de vervening. In Nederland was sprake van een grootschalige veenexploitatie door compagnieën. Kapitaalkrachtige investeerders uit met name Holland zagen kans om winst te maken, ook in het zuidoosten van Drenthe (Van der Haer, 1989). Zij kochten stukken woeste grond van de markegenoten en gaven de gronden vervolgens uit aan kanaal- en verveningsmaatschappijen.

Er werd een systematische opzet gevolgd. Dit had te maken met de wettelijke kaders van de overheid. Om te vervenen was een concessie (vergunning) van het rijk nodig. Om een concessie te krijgen moest een kanaalmaatschappij of ververner een plan van aanpak indienen. Toezicht op de aanleg van waterwegen en de vervening oefende het veenschap uit. Hierin hadden alle grondeigenaren een stem. Nadat het gebied was drooggelegd kon het graven, drogen en verschepen beginnen. In deze fase van het proces dienden de wijken en kanalen als waterwegen om de turf af te voeren. De meeste verveningsmaatschappijen hadden grote aantallen veenarbeiders in dienst en konden efficiënt werken. In het aangrenzende Emsland waren de verveningen anders georganiseerd: *Fehntjers*, kleine verveners, pachtten elk een perceel van 3 tot 5 hectare, waar zij met hun gezin een inkomen poogden te verdienen (Van Oorschot, 1996, pp. 114-120). Zelfs het verschepen en verkopen van de turf deden zij zelf. De kolonisten waren dus turfgraver, schipper, handelaar en boer tegelijk (Berg, 2004). De Duitse landsheer was vooral geïnteresseerd in de pacht die hij ontving voor

De Mammutpflug is het symbool van het Emslandplan. Dit monstrueuze werktuig ploegde tot 2.15 meter diep en mengde de veenlaag met de zandondergrond (Deutsche Sandmischkultur). Bron: Wikipedia.

gecultiveerd land, de turf kon hem gestolen worden (Van Oorscot, 1996). Hij bemoeide zich daarom veel minder met de verveningen dan de Nederlandse overheid. Aangezien de ontsluiting van het gebied niet door grote investeerders werd verzorgd, werden er geen kanalen aangelegd. Deze opgave was te groot en vooral te duur voor de kolonisten in het gebied. Gevolg was dat elke vorm van infrastructuur ontbrak. Dit zou tot in de jaren vijftig van de 20e eeuw zo blijven.

HET ARMENHUIS VAN DE BONDSREPUBLICK DUITSLAND

Zuidoost-Drenthe had lange tijd het imago van een achtergebleven gebied waar armoede en ellende de boventoon voerden. In nog sterkere mate gold dit voor het aangrenzende Emsland: daar was de situatie zelfs na de Tweede Wereldoorlog nog erbarmelijk. De Nederlandse overheid toonde vanaf de jaren '20 betrokkenheid bij Zuidoost-Drenthe door maatregelen als de werkverschaffing, initiatieven tot opbouwwerk en steunregelingen voor de verveners. In het Emsland had de overheid lange tijd weinig oog voor het afgelegen gebied. Na de 18e-eeuwse

Moorkolonien volgden pas tijdens het interbellum, onder de Republiek van Weimar, nieuwe investeringen met als doel ontginning, ontwatering en wegeaanleg. Pas met de uitvoering van het Emslandplan in de jaren '50 lukte het om de arme streek werkelijk uit het slop te trekken. Het Emsland was een dunbevolkt gebied met een matige tot slechte bodemkwaliteit en een hoge grondwaterstand (Franke, 2002). De veenen zandwegen werden bij slecht weer onbegaanbaar. De drinkwatervoorziening was slecht, de meeste dorpen hadden geen elektriciteit en de volksgezondheid had te lijden onder de schamele en eenzijdige voeding. Ondanks dat er vanwege de matige bodemkwaliteit geen cent te verdienen was in de landbouw werkte bijna de helft van de bevolking in deze sector.

Een Nederlandse onderneming zag als eerste brood in de turf van het Emsland. Rond het begin van de 19e eeuw kwam rondom de turf fabriek van de Nederlandse firma Griendtsveen de nederzetting Schöninghsdorf tot ontwikkeling. Toen in 1913 de Duitse vervener Klasmann-Deilmann het Heseper Torfwerk oprichtte, was er voor de Emslanders eindelijk werkgelegenheid genoeg om een fatsoenlijk bestaan op te

bouwen in het hoogveen (mondelinge informatie van A. Becker, Emsland Moormuseum). Werkelijke economische ontwikkeling bleef echter voorlopig nog uit, vooral vanwege het gebrek aan infrastructuur.

MUT ZU EINER NEUEN LANDSCHAFT:

HET EMSLANDPLAN

In mei 1950 besloot de Duitse bondsregering het Emslandplan uit te voeren. Het doel van dit plan was de achterstand in economische ontwikkeling weg te werken en de voedselvoorziening in het Emsland op peil te brengen (Hugenberg en Schüpp, 1991). De motivatie voor dit project was niet direct om de inwoners van het Emsland te helpen, maar werd ingegeven door invloeden van buitenaf. Ten eerste was het Emsland dunbevolkt en had de staat er relatief veel grondbezit. Dat maakte het een geschikte plaats om *Heimatvertriebenen* te huisvesten (Hugenberg en Schüpp, 1991). Deze mensen waren afkomstig uit het gebied dat Duitsland na de Tweede Wereldoorlog aan Polen moest afstaan (Oost-Pruisen, Silezië en Pommeren). Zij kregen in het Emsland een boerderij met een bescheiden stuk grond toegewezen. Ten tweede maakte Nederland na de Tweede Wereldoorlog aanspraak op een deel van het Emsland, ter compensatie van de oorlogsschade. De Nederlanders gebruikten hierbij het argument dat de Duitsers het economische belang van het Bourtanger Moor altijd hadden onderschat. De politici uit de streek gebruikten dit argument vervolgens succesvol om de regering van de deelstaat te overtuigen om in de regio te investeren. Ten derde kwam tijdens de Tweede Wereldoorlog aan het licht dat in de bodem van het Emsland een schat verborgen lag: aardolie. Voor het Emslandplan was een budget van 2,1 miljard D-Mark beschikbaar, deels afkomstig van de deelstaat, maar vooral gefinancierd uit de Marshallhulp (Hugenberg en Schüpp, 1991). Tussen 1950 en 1989 zijn percelen veen in cultuur gebracht, bossen aangeplant, beken gereguleerd, wegen en industriegebieden aangelegd,

arbeidsplaatsen gerealiseerd en kolonisten aangehouden. Het Emsland kreeg kortom een ander aanzien op maatschappelijk, politiek, economisch en landschappelijk gebied. Het Emslandplan ligt ten grondslag aan de rationele en grootschalige verkavelingsstructuur aan de Duitse zijde van de grens. Een landschap dat tot de jaren '50 (semi-)natuurlijk was, veranderde in korte tijd in een rechtlijnig cultuurlandschap. Politieke en economische argumenten hadden de overhand. Natuurbescherming was geen onderwerp van discussie, laat staan cultuurhistorie.

De grondige aanpak heeft de regio uit het economische dal getrokken, het Emsland is nu een welvarende streek met een voorbeeldfunctie voor heel Duitsland. Aan de andere kant zou een dergelijk plan met de kennis van nu wellicht anders aangepakt zijn. Men zou nu meer aandacht besteden aan natuurbescherming en de natuurwetenschappelijke waarde van het gebied (mondelinge informatie van A. Becker, Emsland Moormuseum).

SPOREN IN HET HUIDIGE LANDSCHAP

In de Duitse grensstreek is dezelfde opstrekken-de verkaveling als bij Nieuw-Schoonebeek herkenbaar, maar overheersend is een grootschalig, strak verkavelingspatroon. Er zijn relatief weinig kanalen, omdat men hier tijdens de verveeningen het transport vaak via smalspoor liet gaan in plaats van over water. Daarnaast zijn in Duitsland de turf- en de oliewinning nog aan de orde van de dag. Bergen potgrond en ja-knikkers zijn opvallende verschijningen in het landschap.

Het Emslandplan was in economisch opzicht de redding van het Emsland. Een neveneffect van het project is dat de sporen van kleinschalige landbouw op het veen zijn verdwenen. Dit is anders in het Bargerveen. Op verschillende plaatsen in het reservaat zijn sporen van bewoning te herkennen. De bewoning was in dit gebied op een hoogtepunt tussen de beide wereldoorlogen. De oude huisplaatsen van de

Huisplaats in het Bargerveen, te herkennen aan de vegetatie. Deze huisplaats staat 'in de koele', er is eerst een laag veen afgegraven voordat het erf werd aangelegd. Foto: Albert Raven.

bovenveencultuur zijn nu nog herkenbaar aan de erfbeplanting, ondanks dat er van de huizen niets meer over is. Er staan eiken, kastanjes, fruitbomen, vlierstruiken en vaak brandnetels. Vooral de eiken en de kastanjes zijn inmiddels uitgegroeid tot volwassen bomen. Het landschap was tot na de verveningen betrekkelijk open van karakter. Praktisch alle bomen stonden op de erven, daardoor is het nu relatief eenvoudig om de oude huisplaatsen aan te wijzen. Ook de turfputten, gegraven voor huisbrand, zijn nog in het landschap te herkennen, voor zover ze niet dichtgegooid zijn met huisvuil of dichtgegroeid met opslag van berken en ander loofhout. Ook de gaten waar de bewoners zand wonnen zijn vaak nog herkenbaar hoewel niet overal even duidelijk is of het om een turfput of een zandgat gaat. Bovendien waren er ook nog gaten die dienst deden als wasplaats voor de schapenwol. Hier en daar is ten slotte nog een waterput of een turfhoop terug te vinden of is een voormalige boekweitakker te herkennen aan de greppelstructuren. De greppels zijn nog te herkennen aan de vegetatie: tussen de heide zijn stroken pijpenstrootje zichtbaar op de plaats van de greppels. Ook sommige bovenveengraslanden zijn nog intact, vanwege het

maaien door Staatsbosbeheer. Bovenveengraslanden zijn vroeger bemest en daarom groeit er nu vaak pitrus.

Naast sporen van bewoning zijn er in het Bargerveen sporen van vervening te herkennen. De meeste percelen in het gebied zijn geheel of gedeeltelijk afgegraven. Er zijn daardoor restveenvlagen van verschillende dikte achtergebleven. Omdat de vervening op het moment van aankoop nog in volle gang was, zijn daarvan verschillende stadia te zien. Dit maakt het Bargerveen tot een archief van de vervening. In het meest noordelijke gedeelte, het Meerstalblok, zijn nog delen met de hand verveend. Hier is dan ook een relatief fijnmazig net van waterwegen aangelegd. De plaatsen in dit gedeelte waren van verschillende eigenaren. De percelen ten zuiden van het Meerstalblok, in het Amsterdamsche Veld, waren daarentegen van één eigenaar. Er is verveend door de firma Griendtsveen voor de turfstrooiselfabricage en in opdracht van de Puritfabriek voor actieve kool. Het Amsterdamsche Veld kwam aan bod toen de mechanisatie al voortgeschreden was, voor een deel pas na de Tweede Wereldoorlog. Vervoer over water maakte steeds meer plaats voor vervoer via veldspoor en over de weg. Daarom is dit ge-

bied minder sterk met wijken doorsneden. Het smalspoor en de gebouwen van Griendtsveen die in dit gebied hebben gestaan zijn inmiddels verdwenen. In het meest zuidelijke gedeelte van het Bargerveen, het Schoonebeeker Veld, is ook verveend. Wel is hier de opstreckende verkaveling grotendeels behouden.

NATUURONTWIKKELING AAN BEIDE ZIJDEN VAN DE GRENS

Zowel in Nederland als in Duitsland gingen aan het begin van de 20e eeuw de eerste stemmen op om de natuur te beschermen. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de bescherming van veengebieden van de grond, met name onder invloed van de voortschrijdende wetenschappelijke kennis op internationaal niveau (Succow en Jeschke, 1986).

In de jaren '50 van de vorige eeuw vatte de Nederlandse overheid het plan op om een restant hoogveen aan te kopen. Het ministerie kwam uit in Zuidoost-Drenthe. Dit leidde in 1968 tot de eerste aankopen van wat later het hoogveenreservaat Bargerveen zou worden. Dit gebied wordt sinds 1968 beheerd door Staatsbosbeheer, die zich hier inzet voor behoud en ontwikkeling van het hoogveensysteem (Van den Brink, 2009 en mondelinge informatie van J. de Vries, Staatsbosbeheer). De twee belangrijkste pijlers van het beheer zijn hydrologie en vegetatie. Ingrijpen in de waterhuishouding is nodig, omdat het veen anders erodeert. In het omliggende gebied is het waterpeil aangepast aan de landbouw. Voorbeelden van maatregelen zijn het aanleggen van dammen en kaden en het dempen van waterwegen. In de afgelopen tien jaar is daarnaast het vegetatiebeheer geïntensiveerd door begrazing, maaien en afvoeren. Deze maatregelen dragen bij aan het behoud van de cultuurhistorische, landschaps-ecologische en natuurwetenschappelijke waarde van het Bargerveen.

Ook in Duitsland vindt natuurontwikkeling plaats. Het is bij wet vastgelegd dat bedrijven, gemeenten en deelstaten hun activiteiten compenseren met natuurontwikkeling (mondelinge

informatie van M. Müller, Gemeinde Twist). Het gaat hier dan om bijvoorbeeld turfwinning of het plaatsen van een nieuwbouwwijk. Grote vervener Klasmann-Deilmann heeft in dit kader ongeveer 15 jaar geleden de eerste afgegraven percelen teruggegeven aan de natuur. In Duitsland volgt men een andere strategie ten aanzien van deze *Renaturierung* dan in Nederland (mondelinge informatie van M. Müller, Gemeinde Twist). De nieuwe natuurgebieden grenzen vaak aan landbouwgronden en soms zelfs aan percelen waar de vervening nog in volle gang is. Deze ligging legt beperkingen op aan de mate waarin belangrijke zaken als het waterpeil te optimaliseren zijn. De maatregelen zijn daarom minder ingrijpend. Drainage wordt niet verwijderd maar afgedicht en soms blijven ontwateringssloten zelfs open. Er wordt geen water in het gebied gepompt om het waterpeil stabiel te houden. Er is minder fijnafstemming door maaien of begrazen dan in Nederland. Wel verwijdt men regelmatig de opslag.

CONCLUSIE

Tot in de 18e eeuw was het Bourtanger Moor een grensgebied zonder duidelijke scheidslijn. Aantrekkelijke gedeelten zoals het beekdal van het Schoonebeeker Diep werden gemeenschappelijk gebruikt door Nederlandse en Duitse boeren. Sinds de vaststelling van de rijksgrens heeft het landschap aan weerszijden van deze grens zich in verschillende richtingen ontwikkeld. Invloeden van buitenaf waren hierbij leidend. De rol van de overheid was een factor van belang aan beide zijden van de grens. Inhoud van de overheidsbelangen en de timing van overheidsinterventies in Nederland en Duitsland verschillen van elkaar.

Investerders uit het westen van Nederland en de overheid gaven in de 19e eeuw de kaders aan voor grootschalige commerciële turfwinning. Aan Duitse zijde zette men in op landbouw op het veen. Dit had in zoverre invloed op het Nederlandse gebied, dat Duitse kolonisten hun activiteiten voortzetten op Nederlands grondge-

bied. Toen in Duitsland de vervening startte, waren er moderne, gemechaniseerde methodes beschikbaar, met als gevolg dat de ontginning grootschalig en rationeel verliep. Het faseverschil van de turfwinning tussen Nederland en Duitsland verklaart voor een deel dat het landschap aan weerszijden van de grens een verschillend aanzien heeft.

Tegenwoordig heeft een gedeelte van de veengebieden de bestemming natuurgebied. Hoewel op gebied van recreatie en toerisme samenwerking plaatsvindt, zijn de verschillen in inzicht over de inrichting van deze natuurgebieden opvallend. In landschappelijk opzicht heeft de trend, die startte met de sluiting van het grensverdrag in 1784, zich voortgezet: er bestaat dus nog steeds een scherpe scheidslijn tussen Nederland en Duitsland.

On both sides of the border

Landscape development in the Bargerveen and the adjacent Emsland

Extended moorland once stretched along the Dutch-German border. After the determination of the border in 1784, the landscape at both sides developed in different ways. Obvious differences appeared in the use of the peat-area.

In Dutch southeastern Drenthe, the peat was dug at a relatively late date, but systematically. Large investors and the public authorities played an important role in this process. In German Emsland, poor colonists had to make a living by farming arable land. In practice, it was very difficult to drain the bog and to grow enough crops to survive.

In the 1950s, the implementation of the Emsland-plan by the German government gave this poor region a strong economic boost. Traces of this rational, large-scale cultivation are still visible today.

On the other side of the border, in the Bargerveen, traces of 19th century habitation and of different kinds of peatdigging can still be found. Therefore this nature reserve is an archive of cultural heritage as well.

LITERATUUR

- BECHTLUFT, H.H. (1977). Die Historie vom Twist. Skizzen zur Geschichte einer Grenzlandschaft und der ersten muensterschen Kolonie im Bourtangere Moor.
- BERG, E. (2004). Die Kultivierung der nordwestdeutschen Hochmoore.
- BIELEMAN, J. (1987). Boeren op het Drentse zand. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw.
- BRINK, P. VAN DEN (2009). Zonder hoog water geen hoogveen. Inrichting en beheer Bargerveen 2009-2018.
- DIJK, W. VAN, E. ENSING E.A. (RED.). (1996). Zwartemeer, 125 jaar jong.
- FRANKE, W. (2002). Der Landkreis Emsland. Geographie, Geschichte, Gegenwart: eine Kreisbeschreibung.
- HAER, D. VAN DER (1989). De vervening vanaf 1850. In: M.A.W. GERDING (RED.). Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe.
- HUGENBERG, G. EN H. SCHÜPP (1991). 40 Jahre Emsland GmbH 1951-1991.
- KAREL, E.H. (2000). Grenzen in Drenthe. Vier beschouwingen over scheidingen in landschap en cultuur.
- OORSCHOT, A.C. VAN (1996). Veenlandschap op de schop in Drenthe en het Emsland. In: Historisch-Geografisch Tijdschrift 14, pp. 114-120.
- OTTENS, B. (1961). Hebelermeer, ein echtes Hochmoordorf. In: Jahrbuch des Emsländischen Heimatbundes 8, pp. 124-130.
- SCHLICHT, E. (1953). Zur Siedlungsgeschichte. In: Jahrbuch des Emsländischen Heimatbundes 1, pp. 10-25.
- SUCCOW, M. EN L. JESCHKE (1986). Moore in der Landschaft.

MET DANK AAN

- De heer H.H. Bechtluft, Twist.
 De heer A. Becker, Emsland Moormuseum.
 De heer E. Ensing, Klazienaveen.
 De heer M. Müller, Gemeinde Twist.
 De heer J. de Vries, Staatsbosbeheer.